

Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları

Osman Özkul*
Hüseyin Vermez**

Özet: Bu araştırmanın amacı; 1989 yılından itibaren göçe zorlanan Dağlık Karabağ halkının, mülteci duruma düştükten sonraki sosyo-ekonomik sorunlarını değerlendirmektir. Araştırmanın konusu, 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan “mülteci (kaçkın)” ve “zorunlu göç” sorunudur. Ancak, 19. yüzyıldan itibaren tarihi süreç içinde yaşanmış olan zorunlu göçleri anlatmadan geçmek, konunun bütünlüğü açısından bir boşluk oluşturabilirdi. Bu nedenle önce, Azerbaycan'da mülteci (kaçkın) probleminin ortaya çıkmasından başlayarak, sosyo-ekonomik hayata etki safhaları ana hatlarıyla ele alınmış ve tarihi bir perspektiften incelenmiştir. Daha sonra da; Azerbaycanlıların milli kimliğinden uzaklaştırılması ile Azerbaycan topraklarının parçalanması planlarının Ermeni sorunuyla nasıl sistematik hale getirildiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ Göçmenleri, Azerbaycan, Ermenistan, Zorunlu Göç, Mecburi Göçkün, Sosyo-Ekonomik Sorunlar.

1. Giriş

Dağlık Karabağ sorunu genel olarak, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiliz ve özellikle Rusların yürüttükleri politikaların sonucu olarak ortaya çıkmış; ancak genellikle o tarihlerden bu yana, Türk-Ermeni çatışmasının bir parçasını oluşturmaktadır. Sorunun odak noktasını; “Karabağ bölgesine Rusya tarafından sonradan yerleştirilmiş Ermenilerin, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Dağlık Karabağ kısmında bağımsız devlet kurulmasını ve daha sonra da Ermenistan'la birleştirilmesini öngören iddiaları” oluşturmaktadır. Bu sorunun daha yoğun bir biçimde uluslararası platformda gündeme gelmesi ve kendisinden söz ettirmeye başlaması ise, XX. yüzyılın sonlarında olmuştur. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküş sürecine girmesiyle 1990'lı yıllarda sorun daha dramatik bir noktaya ulaşmıştır.

XIX. yüzyıldaki Rusya'nın bu konudaki politikası ile, XX. yüzyılın Sovyetler Birliği yönetiminin politikaları çok farklı olmamıştır. Özellikle Ruslar Stalin döneminde, Orta Asya ve Kafkaslardaki hâkimiyetini daha güçlü bir şekilde

* Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü / SAKARYA
oozkul@sakarya.edu.tr

** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / SAKARYA
huseyinvermez@yahoo.com

tesis edebilmek amacıyla, bu bölgelerde yaşayan toplulukları birbirleriyle karışık olarak zorla yerleştirmiştir. Özellikle aynı dil/lehçe kullanan Türk kimliğine sahip topluluklara uygulanan bu eylem, XX. yüzyılın en dramatik örneklerindedir. Ancak 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliğine dâhil cumhuriyetlerde bağımsızlık hareketlerinin genişlemesiyle birlikte, ülkenin birçok bölgesinde iç çatışmalar ve karmaşalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Gürcüler ile Abazalar ve Osetler, Özbekler ile Ahıska Türkleri, Azeriler ile Ermeniler kendilerini bir anda etnik çatışmalar içerisinde bulmuşlardır (Yerasimos 1995: 427).

Bütün bunların sonucunda değişik milletleri 15 değişik Cumhuriyet adı altında birleştiren Sovyetler Birliği, 1990'lı yıllara geldiğinde; bu cumhuriyetler arasında bulunan çok boyutlu ve değişik nitelikteki sorunlara bir çözüm bulmakta zorlanmıştır. Başta ABD. olmak üzere Avrupalı büyük devletlerin baskıları karşısında, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan baskıcı ve işgalci politikaların terk edilmesi ile yeni bir sürece girilmiştir. Böylece küresel ekonomi ve ideolojinin gölgesinde, uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin kontrolünde kalan bölgelerde, daha yeni ve güçlü aktörler de rol oynamaya başladılar. Bu süreci istediği gibi yönetemeyen Sovyet yönetimi, Batılı devletlerin de baskısı ile farklı bir politik sürecin başlamasına izin verdiler.

Sovyetler Birliği yönetiminin son döneminde Mihail Gorbaçov ile başlayan yeni süreçte ise, Azerbaycan ile Ermenistan arasında meydana gelen olaylar bölgedeki problemlerin en önemlilerinden birisini oluşturmuştur. Gorbaçov'un gerçekleştirmek istediği politikalar ve etnik kimlikler/milliyetler konusundaki tavrı –Sovyetler Birliğini oluşturan unsurlara açıklık politikası gereği tanınan toleranslar- Dağlık Karabağ'daki Ermenileri, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi konusunda cesaretlendirmiş ve bu yönde harekete geçirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu ve sosyalist blok dağılmadan önce, aslında Dağlık Karabağ sorununun çözümü için bazı girişimler yapılmıştır. Ancak sorunun niteliğinin doğru algılanmadığı ve daha rasyonel ve uzlaşmacı yöntemler kullanılmadığı için çözüme yönelik bir sonuç elde edilememiştir. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle, uluslararası nitelik kazanan sorunun çözümü için Azerbaycan bazı dış politika araçlarını kullanmaya çalışmışsa da; yine bir çözüm noktasına varılamamış, hatta gittikçe karmaşıklaşmış ve Azerbaycan açısından daha tehlikeli sonuçlar doğurmuştur.

AGİT ve BM'nin sorunun çözümü için çalışmaları ve bazı devletlerin arabuluculuk girişimleri de olumlu sonuçlar getirmemiştir. 1994 ateşkes antlaşmasından sonra sorunun çözümü tamamen AGİT ve onun yapısı içinde kurulmuş Minsk Konferansına bırakıldıysa da, bugüne kadar olumlu gelişmeler olmamış ve beklenen çözüm biçimi gerçekleştirilememiştir. Karabağ halkı ise,

Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya'nın politik mücadele arenalarında basit bir figüran rolü oynamaya devam etmek zorunda kalmıştır.

İşte aşağıda; 1989 yılından itibaren zorla göçe zorlanan Dağlık Karabağ halkının, mülteci duruma düştükten sonraki sosyo-ekonomik sorunları tartışılmaktadır. Bu bölgedeki halkın sosyal ve ekonomik sorunlarını, uluslararası politik sorunlardan bağımsız olarak düşünmenin bir eksiklik olacağı göz önüne alınarak, kısaca sorunlarla ilgisi oranında politik sorunlar üzerinde de durmak gerekmiştir.

Bu nedenle çalışmanın esas problemine geçmeden önce, tarihsel süreç içinde yaşanan olayların tarihi-politik arka planı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tarihi bilgilerden sonra ise, konu ile ilgili mülteci, göç, zorunlu göç ve zorunlu göçmen kavramları açıklanmıştır. Daha sonra çalışma dünyada demokrasi ve insan hakları tartışmalarının ve beklentilerinin en fazla gündeme geldiği bir dönemde; Karabağ halkının maruz kaldığı sürgün ve göçün yol açtığı bir dönem üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Yani konumuzu özellikle 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan "mülteci (kaçkın)" ve "zorunlu göçmen (mecburi göçkün)" sorunu oluşturmaktadır.

2. Dağlık Karabağ Sorununun Ortaya Çıkışı ve Azerilerin Göçe Zorlanması

Dağlık Karabağ sorununu daha iyi analiz edebilmek için öncelikle, sorunun esas kaynağı olan Ermeni milletinin hangi dönemlerden geçerek bir "Ermenistan Devleti" kurma fırsatı elde ettiğini belirtmek gerekir. Bunun için de XX. yüzyıla kadar hiçbir zaman bir devlet kuramamış, hatta Osmanlı İmparatorluğu döneminde, devlete bağlılıkları nedeniyle; 'millet-i sadıka' olarak nitelenen Ermenilerin, bağımsız bir devlet kurma fikrinin nereden beslendiğini ve bunu adım adım gerçekleştirmek için XIX. yüzyılın başlarından itibaren nelere başvurduklarını aydınlatmak yararlı olacaktır.

Ermenilerin bir devlet kurma fikrini besleyen faktörleri incelediğimizde; öncelikle karşımıza sömürgeci devletler çıkmaktadır. Bu çerçevede değerlendirdiğimizde, Ermenilerle ilk ilgilenen devletler; Çarlık Rusya'sı ile Britanya İmparatorluğu olmuştur. Çar I. Petro döneminden itibaren, geleneksel olarak Basra Körfezi'ne ve Akdeniz'e inmeyi amaçlayan Rusya, Kafkaslara hâkim olduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, XIX. yüzyılda sürdürdüğü savaşlarda, Anadolu ve Kafkasya'daki Ermenilerden faydalanmaya çalışmış; bu amaçlarına ulaşmayı da başarmıştır.

Fakat aynı zamanda, Ruslar'ın Ermeniler üzerinden yürüttüğü politikadan ürken İngilizler, onların maksatlarının Doğu Anadolu'yu Slavlaştırarak sıcak denizlere inmek olduğunu anlamakta gecikmemiştir. Ruslar da, hem ekonomik

Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyetler Birliği döneminde ise taşnak komitesi üyeleri, "Bolşevik" oldular. Ermeniler "Bolşevik" adı altında Sovyetler Birliği Döneminde Azeri Türklerine karşı soykırımı devam ettirdiler. Bu soykırım gizli şekilde yapılmakta ve Ermenistan'ın Türklerden tamamen temizlenmesi amaçlanmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşına kadar olan döneminde, devlet karşıtı suçlamasıyla birçok Azeri Türkü ölüme mahkûm edildi veya Sibirya'ya sürgün edildi.

Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Ermenistan'ın Ermenileştirilmesi politikası devam ettirilmiştir (Beşiroğlu 2001: 463). Ermenilerin Azerilere karşı etnik "temizleme" politikası başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Fakat Ermeniler bu yıllarda tamamen belirledikleri hedeflere ulaşamamışlardır. Zira Ermenilerin nihai hedefi "Türksüz Ermenistan" için Türk nüfusun Ermenistan'dan tam olarak çıkarılmasıdır. Bu ise tehcir ve soykırım politikalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Muradov 2003: 39).

Ermenistan'daki Ermenilerin Azerbaycan sınırları içerisindeki kalan Dağlık Karabağ'ı kendilerine bağlamak istemeleri sonucunda başlattıkları saldırılarla, Azerbaycan hiç istemediği bir çatışmanın içerisine sürüklenmiştir. Bu olaylar sonucunda Ermenistan'da yaşayan Azerilere yapılan baskılar ve bu insanların Ermenistan'dan zorla göç ettirilmeleri için yapılan planlar, Azerbaycan'ın sert tepkisine yol açmıştır. Bunun sonucunda beklenildiği gibi Azerbaycan'da da Ermenilere karşı baskı ve şiddet düzenlenmiştir.

Bu olaylar Moskova merkezi yönetimini harekete geçirmiş ve böylece 17 Ocak'tan itibaren Azerbaycan'a Sovyet askerleri girmeye başlamıştır. 19 Ocak'ta bu askerlerin sayısı 24.000 olmuştur. 20 Ocak'ta bu askerler zırhlı araç ve tanklar eşliğinde Bakü'ye girmişlerdir (Budak 1996: 111). Bu saldırıların olması için adeta Sovyet yöneticiler gereken şartları hazırlamışlardır. Nitekim bu göçmenlere dönemin Sovyet yetkilileri yardım etmemişler; hatta bu insanların Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye girişleri bile yasaklanmıştır. Bu nedenle göçmenlerin bir kısmı en yakındaki büyük şehir olan Sumgayıt'a gitmişler; buradaki bazı kışkırtmalar ile Sumgayıt'ta olaylar meydana gelmiştir (Aslanlı 2001: 400).

Bu gelişmelerden sonra, Azerbaycanlıların gösterdikleri tepkilerin bir ifadesi olarak; Sumgayıt ve 20 Ocak olayları meydana gelmiştir. Bu olaylar ise Moskova yönetimini, durdurmak yerine, Azerbaycan'ı yeniden işgal yönünde harekete geçirmiştir. Böylece Ruslarla beraber Ermenilerin askeri ve siyasi baskısı artarak devam etmiş, fırsattan istifade Azerbaycan'ın birçok bölgesi işgal edilmiştir. Bunun sonucunda ise Azerbaycan halkının kolay unutamayacağı ve günümüze kadar her sene ulusal matem olarak bilinen 20 Ocak 1991 olayları yaşanmıştır. Bu olaylar, çatışmaları daha da kışkırtmış ve böylece daha yeni katliamlara zemin hazırlanmıştır.

Yukarıda da kısaca anlatıldığı gibi Ermenistan'dan Azerilerin göçe zorlanmalarıyla beraber Azerbaycan'a büyük bir göç başlamıştır. Son olarak Ermenis-

tan'da Azerilere karşı çeşitli işkenceler yapılarak, Ermenistan'ı terk etmeleri yönünde baskı uygulanmıştır. Ermenistan'dan göçe zorlanan insanların genellikle Sumgayıt şehrine yerleşmeleri sonucu burada Ermenilere karşı saldırılar düzenlemiştir (Aslan 1991: 8).

Ermenilerin işgal ettikleri bölgeler içerisinde Azerilere karşı en fazla katliam yapılan yer ise Hocalı kasabası olmuştur. Zira 936 km²lik bir alana sahip ve 2.605 aileden ibaret 11.356 kişinin yaşamış olduğu Hocalı kasabası 26 Şubat 1992 yılında XX. yüzyılın kanlı soykırımlarından birine maruz kalarak 613 kişi işkence yapılarak öldürülmüştür (www.president.az/azerbaijan/khojali/ dosce, 25 Nisan 2007).

Böylece, 170 yıl boyunca devam eden Ermenistan'ı Azeri Türklerinden göç ettirme politikası 1988–1989 yıllarında sonuçlanarak; nihayet 8 Ağustos 1991 tarihinde Ermenistan'da Azeri Türklerinin yaşadığı son köy olan Nüvedi köyünden de Azerilerin sürülmesiyle Ermenistan, sadece Ermenilerin yaşadığı bir ülke durumuna gelmiştir. Son olarak 230 bin Azeri Türkü öldürülerek, dövülerek ve her türlü işkenceye maruz kalarak Ermenistan'dan çıkarılmış; aynı yıllarda 214 Azeri Türkü katledilmiştir (http://www.human.gov.az/, 5 Mayıs 2007).

Hocalı olayları sırasında Ermeni silahlı birliklerine, Sovyetler Birliğine ait olan ve Dağlık Karabağ'ın Hankendi (Stepanakert) şehrinde bulunan 366'ncı Rus Alayı yardım etmiştir. Zira saldırıda en gelişmiş modern silahlar kullanılmıştır. Azerbaycan tarafından yapılan bu resmi açıklama karşısında Ruslar bu saldırılarla bir bağlantılarının olmadığını belirtmişlerdir. Fakat olay sırasında kullanılan silahlara dikkat edildiği zaman bunların yeni yapılanmakta olan bir Ermenistan'da elde edilmesi pek inandırıcı değildir (Abdullayev 1998: 245).

Bütün bu çatışmalar gösteriyor ki; 1991 yılına her iki ülke de (Azerbaycan ve Ermenistan) karmaşık bir ortamda girmiştir. Bu arada iki taraf da sürekli birbirlerini suçlu gösteren beyanatlar vermişlerdir. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Gorbaçov TASS Ajansı aracılığı ile taraflara mesaj gönderdi. 1991 yılı mart ayında gönderilen bu mesajda Gorbaçov; "Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası" olduğunu ifade etmekteydi. Bu açıklamaların ardından Ermenistan'ın Başbakanı Manukyan "Karabağ üzerinde bir hak iddia etmediklerini, fakat oradaki Ermeniler tarafından verilen mücadeleyi desteklediklerini" bir basın toplantısı düzenleyerek bildirmiştir (Taşkiran 1995: 156-157).

Ermenistan başbakanı bu açıklamasıyla yeni bir politika izleme isteğinde olduklarını ve Karabağ sorununda yeni bir strateji belirlediklerinin de ipuçlarını vermekteydi. Nitekim sorunun ileriki aşamalarında belirlenen bu yeni strateji kendini daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Bu amaç doğrultusunda Azerbaycan'da 1993 yılında referandum yapıldı. Yapılan bu referandum sonucunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez

Elçibey görevinden uzaklaştırılmış; 3 Ekim 1993 yılında yapılan seçimler sonucunda Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra halka seslenen Haydar Aliyev Karabağ sorununu barış yoluyla çözmek istediğini bildirdi. Böylece Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgali durduruldu ve Fuzuli ilinin bir kısmı işgal altından kurtarıldı. Hemen ardından ise bölgedeki savaş durduruldu. 28 Nisan 1994 yılında Bişkek protokolü imzalandı. Bundan sonra Karabağ'daki savaş bölgesinde ateşkes ilan edildi Ancak ne var ki Dağlık Karabağ Halkının sorunları hala devam etmektedir (Taşkıran 1995: 129). Bu sorunları tartışmaya başlamadan önce; söz konusu insanların statüleri ve bölgenin demografik durumu hakkında bazı bilgiler verilecek; daha sonra yaşadıkları sorunlar incelenecektir.

3. Göç ve Zorunlu Göç Kavramlarının Ayrımı

Göç, tarih boyunca toplumların gerek dışarıdan zoraki faktörlerin etkisiyle, gerekse içsel nedenlerle gönüllü olarak yaşadıkları bir olgudur. Göç olgunun bugün birçok bilimin ve dünya kamuoyunun ilgi alanına girmiş olması, terimin tanımı üzerinde durmayı gerektirmektedir. Göç, günümüzde coğrafya kadar demografi, iktisat, sosyoloji, sosyal psikoloji, hukuk vb. gibi bütün sosyal bilimler için ortak bir ilgi alanıdır. Çoğu bilim dalında göç olgusunun farklı yönleri ele alınmaktadır.

Sosyolojik olarak ise göç olgusunun başta coğrafi, demografik, siyasi ve ekonomik olmak üzere diğer nedenleri de incelenmektedir. Bu nedenlerin birbiriyle ilişkisi ve ayrıca göçü yaşayan grupların geçirdikleri kültürel değişim sorunu da incelenmektedir. Geçmiş çağlarda yaşanan göçler daha çok tarihi bir veri olarak kalırken, çağımızda yaşanan göçler, sosyoloji bilimi tarafından çok boyutlu olarak ele alınmaktadır.

En genel anlamıyla göç, şahıs veya toplulukların fiili ikametgâhlarını isteyerek ya da zorla, kalıcı veya belirli bir süreyi kapsayıcı şekilde gerçekleşen fiziki mekân değişikliğidir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere göç, zorunlu ya da gönüllü olarak yaşanan bir durumu ifade etmektedir. Gönüllü göç, insanların kendi istekleri ve beklentileri yönünde bir ketten diğerine ya da bölgeye olan hareketliliğini dile getirir. Zorunlu göç ise, bireylerin istekleri dışında çeşitli kuvvetlerin etkisi veya zorlamasıyla gerçekleşir. Örneğin, devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik vb. konularda aldığı kararların yerine getirilmesi aşamasında, nüfusta oluşturulan hareketlilik zorunlu göçü oluşturmaktadır (Akkayan 1979: 15).

Göçmen ise, uluslararası hukuk belgelerinde sayılan siyasi kriterler nedeniyle değil de sırf ekonomik nedenlerle, daha müreffeh bir hayat standardı yakalayabilmek için vatandaşı olduğu ülkeden bir başka ülkeye göçen kişiye denir. Göçmenler vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaya devam ederler ve bu yolculuğa kendi istek ve arzuları ile çıkarlar. Göçmen kabul

eden ülkeler, göçmen politikalarına bağlı olarak başvuruları kabul veya reddedebilirler. Bu ülkelerin bu anlamda temel bir insan hakkından kaynaklanan sorumlulukları yoktur (<http://www.amnesty.org.tr/>, 09 Temmuz 2007).

Göç türlerini incelemek istersek karşımıza iç göç ve dış göç kavramları çıkmaktadır. İç göç, ulusal sınırlar içerisindeki topluluk hareketleri; dış göç ise nüfusun ülke sınırları dışına yönelik yer değiştirmesidir (Gezgin 1994: 22). Karabağ halkının yaşadığı göç olgusunun bu kavramsallaştırma içindeki yerini belirlemek için ise biraz daha açıklamaya ihtiyaç vardır. Çünkü gerek politik gerekse ekonomik hesaplaşmalar ve menfaatler açısından bölgedeki aktörlerin tutumu bu konuyu tartışmalı bir noktada bırakmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan Mültecilik (Kaçkınlık) ve Zorunlu Göç (Mecburi Göçkün) kavramları ise özellikle yukarıdaki genel kullanımlardan bazı farklarla ayrı kullanılmaktadır. Bu ince ayrımları görebilmek için, kavramların anlamlarını biraz daha ayrıntılı olarak tasvir etmek yararlı olacaktır.

Mülteci kavramı, genel olarak yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlanan insanları tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Normal durumlarda ortaya çıkan göç olayları için sözcük bu genel manada kullanılırken; ülkelerini terk etmek zorunda bırakılan insanlar ile ülkelerinin sınırları içerisinde göç etmeye zorlanan insanların birbirinden ayırt edilmesi için fazla çaba harcanmamaktadır. Bunun dışında, kaçış nedenlerinin özellikleri ve farklılıkları üzerinde de pek fazla durulmamaktadır.

Başka bir ifade ile problem daha çok diplomatik ve politik hesaplar ile ele alınmakta, genellikle “insani” ve “sosyal” boyutu ihmal edilmektedir. İnsanlar ister zulümden, siyasal şiddetten, toplumsal çatışmalardan, isterse de doğal afetler veya yoksulluk nedeni ile kaçsınlar, hepsinin mülteci sıfatını edindikleri varsayılıyor. İşte bu yaklaşım biçimi söz konusu problemi daha karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle de güçlü devletlerin politik hesapları arasında, baskı ve tehdit altında yaşayan insanların çöğlükleri fark edilememektedir.

Fakat aslında uluslararası hukukta “mülteci” kavramı son derece özel durumları ifade edecek bir şekilde ele alınıyor. Yani hukuken söz konusu mültecilik sorununun anlamı, adeta, sosyalist blok ülkelerinden kaçıp, Batılı devletlere sığınan kişileri içermektedir. Zira 1951 tarihli mülteciler statüsü ile ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde tanımlandığı biçimiyle mülteci şöyle tanımlanmaktadır: “Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle

dönmek istemeyen şahıs(lar)" olarak tanımlanmaktadır (<http://www.amnesty.org.tr/>, 09 Temmuz 2007).

Nitekim daha sonraki yıllarda ise Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin tanımladığı biçimi ile mülteci tanımına tam olarak uymadıkları halde zorunlu göç kurbanları da ortaya çıkmış ve bu da beraberinde yeni bir kavramı meydana getirmiştir. Bu durumda zahiri olarak aynı görünmesine karşın “zorunlu göç”, “mültecilik”ten ayrı bir kavram olmaktadır. Bu durumda sorunun tanımı ve çözümü konusunda en yetkili kurumun böyle bir yaklaşım sergilemesi, en baştan sorunun çözümünün ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

Ayrıca ideolojik ve politik hesapların farklılığı da bu konuda sağlıklı yol almayı zorlaştırmaktadır. Örneğin “zorunlu göçe tabi tutulmuş insanlar” kavramı insan hakları örgütleri ve politikacılar tarafından artık sıkça kullanılmış olmasına rağmen, kavramın tam olarak ne anlama geldiği konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde “zorunlu göç” kavramının resmi ve hukuki tanımının yapılmış olmasına karşın; bu terim aynı zamanda “işkence, silahlı çatışma veya şiddet yüzünden evlerini ve ikamet ettikleri yerleri terk etmek zorunda bırakılmış, fakat kendi ülkesi sınırları içerisinde yaşamaya devam eden insanlar”ı belirtmek için de kullanılmıştır.

Kavramın anlamı üzerinde daha özel bir bilgiye başvurulacak olursak; Azerbaycan Türkçesi’nde ise “mülteci” kelimesi yerine “kaçkın” kelimesi kullanılmaktadır. Buna göre “kaçkınlar”; 1988 .34’ünde Ermenistan’dan göçe elilanan uruly etnik kimliğine ve diğer etnik kökenlere mensup olan ancak Azerbaycan vatandaşı olmayan kişilerdir. Bu tanıma göre, 1948–1953 yılları arasında Ermenistan’dan göçe tabi tutulan Ahıska Türkleri ile diğer etnik kimliğe sahip topluluklar da “kaçkın” statüsündedir (Oğan 2001: 431).

Zorunlu göç kavramına karşılık ise Azerbaycan’da “mecburi göçkün” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram ise; Dağlık Karabağ sorununun silahlı çatışmaya dönüşmesi ile beraber Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerde yaşayan; etnik kökenine bakmaksızın güç tatbik edilerek göçe elilanan Azerbaycan vatandaşlarını kapsamaktadır (Oğan 2001: 431-432). İşte Azerbaycan yönetimi her şeye rağmen, bir yandan bütün bu göçkünlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmakta, diğer yandan da kalıcı çözüm yolları aramaktadır.

Bu tedbirler çerçevesinde insanların kayıtlarının tutulması ve onlara bir statü verilmesi üzerinde çalışılmaktadır. Kabul edilen kanunun 1. maddesine göre; milliyetine, dinine, diline vs. özelliklerine göre takibe maruz kalması, hayatının, ailesinin, malının tehlikede olması, yaşadığı devletin onu müdafaa etmemesi yüzünden yaşadığı ülkenin dışına çıkan Azerbaycan Devleti vatandaşı olmayan kişilere “Kaçgın”, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde daimi yaşadığı yeri terk etmeye mecbur olup, başka yerlere göçen şahıslar veya başka ülke-

lerde yaşadığı yerleri terk etmeye mecbur olup Azerbaycan'a gelen Azerbaycan vatandaşlarına "Mecburi Göçkün " adı verilir (Yeşilot 2006: 86).

Göçler, bireylerin isteğine bağlı olarak gerçekleşmediğinden, bu göçün arkasında yatan gerçeklerin ortaya çıkarılması ancak tarihi bir bakış açısıyla mümkün olabilir. Çalışmamızda "mülteci ve kaçkın" aynı anlamda kullanılmakla beraber "mecburi göçkün" kavramı yerine "mecburi göçmen" ya da kısaca "göçmen" kavramını kullandık. Esasen Azerbaycan Cumhuriyeti hem mültecilere (kaçkınlara) hem de zorunlu göçmenlere (mecburi göçkünlere) "kaçkın" statüsü vermiş olup kavram karmaşasını ortadan kaldırmıştır. Şimdi aşağıda kısaca Güney Kafkasya'da yaşanan göçlerin 18. yüzyıldan günümüze kadar nasıl bir demografik değişime neden olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

4. Dağlık Karabağ Bölgesinin Demografik Durumu

Günümüzde Ermenilerin hak iddia ettikleri Karabağ bölgesinde, merkezi Şuşa olmak üzere, 1747 yılında Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Karabağ Hanlığı 1805 yılında Rus işgaline uğramış ve daha sonra 1812'de imzalanan Gülistan antlaşmasıyla Çarlık Rusyası'na bağlanmıştır (Türsan vd. 1992: 5). Ülkenin güneyindeki hanlıklar, Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları dâhil İran tarafından işgal edilmiştir. Bu savaşın sonucunu kabul edemeyen İran, Rusya ile yeni bir savaşa girmiş ancak yenilgiye uğramış; böylece Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları da Rusya tarafından yeniden işgal edilmiştir.

1828 yılına kadar, yani Erivan Hanlığı'nın Çarlık Rusya'sı tarafından işgalinden önce nüfusu ve etnik durumu aşağıdaki gibiydi:

Azeri Türkleri	: 84.089 kişi;
Ermeniler	: 57.305 kişi;
Kürtler	: 26.911 kişi;
Diğer	: 850 kişi;
Toplam	: 169.155 kişi.

Aslında daha önce Dağlık Karabağ'da çok az sayıda bulunan Ermenilerin bu bölgedeki varlığı, 1828'den sonra Rusların izlediği politikayla paralel biçimde hızla artmıştır. Nitekim bu süreci doğrulayan bir örnek olarak; Ermeniler 1978'de Karabağ'daki varlıklarının 150. yıldönümünü kutlamışlardır. Dağlık Karabağ'da, 1919 yılında İngilizler tarafından yapılan bir çalışmanın verilerine göre; Azeri-Ermeni nüfus oranı üçte iki oranında Azerilerin lehineydi. Ermeni nüfusunun Dağlık Karabağ'da bugünkü gibi çoğunluk duruma gelmesi, Sovyetler Birliği döneminde olmuştur (Gürel 1992: 181-183).

Rusların işgalinden hemen sonra 1831 yılında Erivan şehrinin nüfusunu çoğunluk olarak Azeri Türkleri oluşturuyordu. Buna göre şehirdeki nüfus: 7331 Azeri Türkü; 4484 Ermeni ve 105 kişi de diğer milletlerden oluşuyordu. Bir başka bilgiye göre bu dönemde Erivan şehrinin nüfusunun dörtte birini Ermenilerin oluşturduğu ve Türklerin çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

Bu demografik bilgilere göre Ermenilerin tarihi ve demografik verilere dayanarak, bu bölgede bir hak iddia etmeleri zordur. Bu nedenle Ermeniler, Rusların da desteği ile sürekli bölgedeki Ermeni nüfusunu arttırmaya ve Türk (Azeri) nüfusu azaltmaya çalışmışlardır. Bu sürecin devamı olarak baskılar, 19. yüzyılda Rusya'nın destekleriyle gerçekleştirilirken; 20. yüzyılda da Sovyetler Birliği kontrolünde devam ettirilmiştir.

1917–1989 yılları arasında Batı Azerbaycan'da Azeri nüfusun durumunu incelerken, 1948–1953 yıllarında uygulanan “toplular göç” politikasına bir göz atmak gerekir. Yani Karabağ'ın günümüzdeki etnik ve demografik yapısının da tarih boyunca sistematik olarak değiştirilmeye çalışıldığını vurgulamak problemin boyutlarını anlamak açısından önemli bir veri sunacaktır. Stalin'in 23 Aralık 1947 tarihinde imzaladığı bir kararla, Ermenistan sınırları içinde kalan tarihi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılan yüz binlerce Azeri, Azerbaycan içlerine göçürülür. Devlet eliyle yapılan bu zorunlu göçün haricinde, baskı ve tehditlere dayanamayan on binlerce kişi de “kendi rızası ile” yaşadıkları yerleri bırakarak Azerbaycan'a sığınır.

Bütün bu olayların, nüfus oranları üzerinde etkileri olduğu açıktır. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet yönetiminin Ermeniler lehine ve Azeriler aleyhine olarak uyguladıkları zoraki göç politikalarının sonuçları, son derece dramatiktir. Nitekim 1948–1952 yılları arasında yapılan tehirden sonra Sovyetlerde 1959 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Ermenistan'da nüfusun etnik dağılımı aşağıdaki gibi olmuştur:

130 yıl içerisinde Erivan bölgesinin nüfusunda aşağıdaki değişiklikler olmuştur: Ermeniler 57.305 kişiden 1.361.800 kişiye yükselmiştir. Azeriler 84.089 kişiden ancak 107.700 kişiye ulaşabilmiştir. Kürtler 26.911 kişiden 25.600 kişiye gerilemiştir. (Doğum oranının çok yüksek olduğu Kürt nüfusun hiç artmadığı hatta gerilediği, dolayısıyla Azeri Türkleri gibi Müslüman Kürtlerin de acımasızca soykırıma uğradığı açıkça görülmektedir.) Ermenistan'ı Azeri Türklerinden temizleme politikası bu yıllarda da devam ettirilmiştir. Fakat Ermeniler bu yıllarda da tamamen amaçlarına ulaşamamışlardır. Çünkü Türk nüfusu Ermenistan'dan tam anlamıyla bertaraf edilememiştir (Beşiroğlu 2001: 464-465).

Ermeniler Karabağ sorununu sürekli kendileri lehine değiştirmek için, Azerbaycan halkına ve Azerbaycan Cumhuriyetine sürekli şöyle suçlamalar yöneltmektedirler; “Azeriler bizleri bölgede sıkıştırmakta ve Ermenilerin nüfus artımına engel olmaktadır.” Oysa yukarıdaki demografik göstergelerden de anlaşılacağı gibi, Ermeni Devleti ve milliyetçileri Azerbaycan halkına yönelik uzun dönemli programlar hazırlamış ve bu programların doğrultusunda maksatlarını gerçekleştirmeyi kendilerine amaç edinmişlerdir (Semedzade 1995: 42).

Aşağıdaki tabloda Karabağ Bölgesinden zorla göç ettirilen nüfusun milliyet dağılımı ve yerleştirildikleri bölgelere dikkat çekilmiştir. Tabloyu genel olarak değerlendirmek istersek ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır; Azerbaycan ge-

nelinde toplam kaçkın sayısının 576.234 olduğu ve bunlardan Azerbaycan Türklerinin 570.466, Kürtlerin 4798, Anadolu Türklerinin 357, Rusların 516 ve diğer azınlıkların da 97 kişi olduğu görülmektedir. İl ve ilçelere bakıldığında, çoğunluk Bakü (153.392), Bedre (49.446), Fuzuli (50.155), Sumgayıt (43.679), Akdam (20.609), Sabirabat (17.954), Laçın (16.986), Terter (15.065), İmişli (15.468) ve Yevlah (11.559) ilinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu durum ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Tablo 1: Mültecilerin (Kaçkınların) ve Mecburi Göçmenlerin Etnik Dağılımı

Yerleştirildiği il/ilçe	Toplam	Azerbaycan Türkleri	Kürtler	Türkler	Ruslar	Diğer
Azerbaycan	576234	570466	4798	357	516	97
Nağçıvan	945	945	0	0	0	0
Bakü	153392	152935	197	198	1	61
Binakadi	23858	0	0	15	0	0
Azizbeyov	12763	12717	30	6	0	10
Hatayi	16356	16300	0	44	0	12
Karadağ	9328	9264	41	14	0	9
Nerimanov	12351	12348	2	1	0	0
Nesimi	11086	11066	0	13	0	7
Nizami	12878	12765	72	30	0	11
Sabuncu	17550	17528	0	22	0	0
Sebail	7274	7242	17	11	1	3
Suraham	14347	14292	35	20	0	0
Yasamal	15601	15570	0	22	0	9
Alibayramlı	4721	4721	0	0	0	0
Gence	15304	15296	0	4	0	4
Mingeçevir	18338	18332	0	6	0	0
Sumgayıt	43679	43626	40	8	0	5
Naftalan	3390	3390	0	0	0	0
Abşeron	9362	9362	0	0	0	0
Ağcabedi	18296	18134	159	3	0	0
Akdam	20609	20593	0	16	0	0
Aktaş	3367	3290	77	0	0	0
Akstafa	1320	1302	8	10	0	0
Aksu	1748	1748	0	0	0	0
Astara	55	55	0	0	0	0
Balaken	250	250	0	0	0	0
Beylegan	16295	16117	113	40	25	0
Bedre	49446	49436	2	3	0	5
Bilesuvar	19863	19855	0	5	0	3
Celilabat	1376	1374	1	1	0	0

Özku, Vermez, Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları

Daşkesen	1390	1388	0	2	0	0
Deveci	345	345	0	0	0	0
Fuzuli	50155	50153	0	2	0	0
Gedebey	323	323	0	0	0	0
Goran boy	6208	6208	0	0	0	0
Gökçay	1995	1995	0	0	0	0
Hacılabul	1865	1864	0	1	0	0
Haçmaz	460	0	0	0	460	0
Hanlar	5697	5694	0	3	0	0
Hızı	485	485	0	0	0	0
İmişli	15468	15468	0	0	0	0
İsmailli	3355	3150	203	2	0	0
Kürdemir	2743	2720	17	3	0	3
Kak	1052	1052	0	0	0	0
Kazak	6689	6685	0	4	0	0
Kabele	1896	1745	146	5	0	0
Kobustan	473	458	15	0	0	0
Kuba	261	192	69	0	0	0
Kusar	23	22	0	0	1	0
Laçın	16986	13415	3571	0	0	0
Lerik	6	6	0	0	0	0
Lenkeran	509	509	0	0	0	0
Masallı	455	435	19	1	0	0
Neftçala	370	370	0	0	0	0
Oğuz	2744	2744	0	0	0	0
Saatli	13656	13610	36	0	0	10
Sabirabat	17853	17825	11	17	0	0
Salyan	1565	1565	0	0	0	0
Samuh	1760	1736	22	2	0	0
Siyezen	199	199	0	0	0	0
Şamahı	1267	1267	0	0	0	0
Şeki	5311	5251	60	0	0	0
Şemkir	1852	1852	0	0	0	0
Terter	15065	15061	0	3	0	1
Tavuz	18	18	0	0	0	0
Ucar	1022	1015	0	2	0	5
Yardımlı	10	10	0	0	0	0
Yevlah	11559	11511	32	16	0	0
Zakatala	368	339	0	0	29	0
Zerdab	1020	1020	0	0	0	0

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Göçmen Sorunları Genel Müdürlüğü

5. Mülteci ve Mecburi Göçmenlerin Sorunları

Dağlık Karabağ kaçkınları ve mecburi göçmenler birçok sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunlar barınma, beslenme, işsizlik, eğitim ve güvenliğe kadar birçok alanda değişik şekillerde kendisini göstermektedir. Sorunların çözümünde kaçkın ve mecburi göçmenler arasında bir karşılaştırma yapıldığında kaçkınlara sorunlarının geçen yaklaşık 12 yıllık bir süreç içerisinde büyük oranda çözüldüğü ve mecburi göçmenlere oranla, sosyal ve ekonomik şartlar bakımından görece olarak daha iyi şartlar içerisinde oldukları söylenebilir. Şimdi aşağıda kaçkın ve göçmenlerin yaşadıkları sorunlar ayrı başlıklar halinde irdelenecektir.

5.1. Barınma ve Kalıcı Konut Sorunları

Azerbaycan'da göçmenlerin karşılaştıkları en önemli sorunların başında bu insanların bir an önce kalıcı olarak barınacakları bir yere sahip olamamak gelmektedir. Ancak sorun hakkında uluslararası kuruluşların ilgilerinin yetersizliğinden dolayı genel bir çözüm yolu bulunamamaktadır. Azerbaycan hükümeti de kendi ekonomik ve sosyal durumundaki yetersizlikler nedeniyle, gereken oranda çözüm yolları üretememektedir. Ayrıca göçmenler Azerbaycan toprakları içinde fazla yayılmış bir durumda olduklarından dolayı hizmetler sınırlı kalabilmektedir.

Mecburi göçmenler Azerbaycan genelinde daha ziyade 31 şehir ve bölgede sıklıkla meskûnlaşmıştır. Azerbaycan yönetimi göçmenleri Bakü dışında diğer bölgelerde meskûnlaştırma politikası gütse de bunda pek başarılı olamamıştır. Azerbaycan'ın bütün bölgelerindeki 72 idari bölgeden 57'si arazisinde yerleşen göçmenlerin tahminen %43'ü şehirlerde, 1/5'i ise sınır bölgelerinde meskûnlaştırılmıştır. Şehre yerleşenler daha ziyade okul, yurt, çocuk yuvası, pansiyon gibi devlete ait sosyal binalarda yerleştirilmişlerdir. Sınır bölgelerindekiler ise sosyal binaların yanı sıra akraba ve tanıdıklarının yanlarına yerleşmişlerdir. Göçmen (kaçkın ve mecburi göçkün) yerleşim birimlerinin ekseriyetinde temiz su, elektrik, kanalizasyon vs. gibi altyapı yatırımları yetersiz veya hiç mevcut değildir. Sigma Araştırma Merkezi'nin 1997 yılında yapmış olduğu bir çalışmada göçmenlerin sadece %7'sinin yaşadıkları yerlerin asgari yaşam standardına uygun olduğu anlaşılmıştır (Oğan 2001: 441).

Tablo 2: Mülteci ve Mecburi Göçmenlerin Mevcut İskân Durumu

Kaynak: Hatemov 2005: 142.

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere toplam göçmenlerin yaklaşık 1/3'ü çeşitli şekillerde elde edilen evlerde yaşamaktadırlar. Evlerde yaşayan göçmenlerin ise yaklaşık %55,6'sı büyük şehirlerde bulunmaktadır. Ermenistan ve Orta Asya'dan (Ahıskalılar) göç ettirilen 47 bin aileye (ki bu rakam toplam Kaçkın ailelerin %95,6'sına tekabül eder) kalacak ev sağlanmıştır. Bu ailelerden yaklaşık 10 bin kaçkın ikinci defa göçmen durumuna düşmüştür.

Göçmenlerin grafikte sunulan iskan durumları sayısal olarak şu şekildedir: Çadırlarda 15.530 aileden ibaret 73.982 kişi, gecekondularda 19.782 aileden ibaret 98.979 kişi, devlete ait konutlarda, çocuk yuvalarında, okullarda ve yurtlarda 43.905 aileden ibaret 175.255 kişi, tatil köyleri ve sanatoryumlarında 5.236 aileden ibaret kişi 20.240, akraba ve tanıdık evlerde 38.926 aileden ibaret 156.420 kişi, başkalarına ait olduğu halde göçmenler tarafından zapt edilmiş evlerde 8.954 aileden ibaret 35.472 kişi, inşası yarım kalmış binalarda 8.954 aileden ibaret 44.502 kişi, çiftliklerde 7.555 aileden ibaret 32.721 kişi, yük vagonlarında 2.076 aileden ibaret 8.859 kişi, yol kenarlarında ve toprakta kazılmış mağaralarda 3.418 aileden ibaret 14.864 kişi (Hatemov 2005: 142).

Ayrıca Ermenistan'dan kaçkın düşenlerle Bakü'de yaşayan Ermenilerin karşılıklı olarak evlerini değiştirmelerine (mübadele) resmen izin verilmiştir. Göçmenler arasında çadırlarda, barakalarda, yük vagonlarında, yarım kalmış inşaatlarda, yol kenarlarında, mağaralarda yaşayan ailelerin durumları diğerlerine göre daha zordur. Özellikle kış aylarında buralarda barınmak çocuk ve yaşlılar için katlanılır gibi değildir. Elektriği, suyu ve kanalizasyonu olmayan bu gayri sıhhi yerlerde yaşayan çocukların sağlıklı olarak yetişip topluma katılmaları uzun bir süreç gerektirecektir. Devlet şehit ailelerinin yerleştirilmesine öncelik vermesine rağmen bu konuda alınması gereken çok mesafe

vardır ve çok sayıda aile uygun bir yere yerleşebilmek için sıra beklemekte-

tadır. Özellikle göçmen ailelerde genç nüfus arasında ciddi bir tehlike olarak ortaya çıkan bu durum klasik Azerbaycan ailesinin gelecek yapılanması üzerinde ciddi sorunlara yol açabilecek niteliktedir (Oğan 2001: 444).

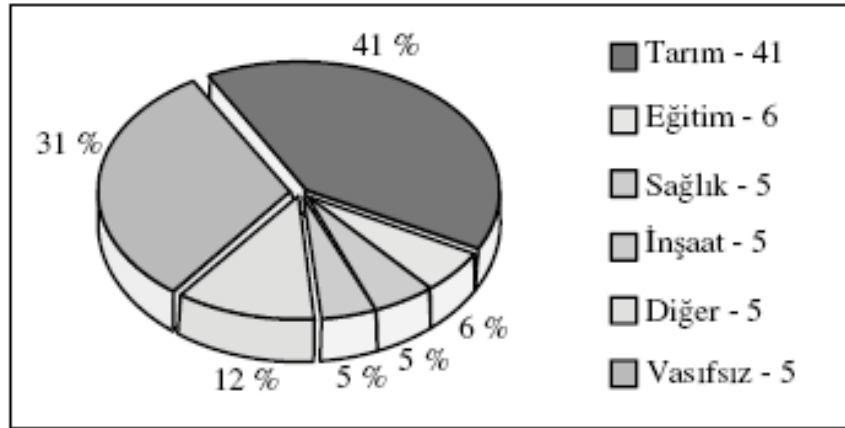
5.3. İşsizlik Sorunları

Mülteci ve mecburi göçmenlerin geçim sorunları ile de direkt ilgili olan bu sorun, göçmenlerin zor yaşam koşullarında sıklıkla karşılaştıkları bir sorundur. Göçmenlerin %49,7'sini çalışabilir işgücüne sahip nüfus oluşturmaktadır ki, bu nüfus içerisinde işsizlik çok yüksek boyutlardadır. Bu kesim arasında çalışabilir nüfusun ancak %33,9'u iş bulabilmiştir. Çalışabilir nüfusun büyük bir kesimi (%34,2) tarım sahasında, %6,6'sı eğitim, %5,4'ü sağlık ve %4,9'u ise inşaat sahasında çalışabilir nüfustur (Hatemoğlu 2005: 145).

Çalışabilir nüfusun 1/3'ü ise vasıfsız işgücü statüsündedir. Sigma Araştırma Merkezi'nin 1997 yılında kaçkınlar ve mecburi göçmenler arasında yapmış olduğu bir kamuoyu yoklamasında göçmenlerin %92,5'inin en az bir yıldır iş aradıkları ortaya çıkmıştır. Zor yaşam şartları altında bulunan göçmenler için işsizlik en önemli sorunlar arasındadır. Kamuoyu yoklamasına katılan göçmen ailelerin %7,3'ünün aile reisleri başka bir yerde çalıştıkları için ailesinden ayrı yaşamaktadır (Hatemoğlu 2005: 146).

Göçmenlerin büyük bir kısmı (%41) daha önce tarım sahasında çalışmışlardır, bu sebeple de bunların şehirlerde kendi yeteneklerine göre iş bulabilmeleri son derece güç olmaktadır. Göçmenler arasındaki işsizliğin yüksek seviyede olması onların bir kısmının diğer yollara (yasa dışı) sapsmalarına da sebep olmaktadır (Hatemoğlu 2005: 146).

Tablo 4: Mülteci ve Mecburi Göçmen Çalışabilir Nüfusun Mesleki Dağılımı



Kaynak: (Hatemoğlu 2005: 144).

5.4. Eğitim Sorunları

SSCB döneminde eğitim konusunda problem yaşamayan Azerbaycan, bağımsızlıktan sonraki süreçte, ekonomik seviyenin düşük olmasının da etkisiyle, birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorun Dağlık Karabağ'daki mültecilerin göçüyle birlikte daha zor bir safhaya ulaşmıştır. Azerbaycan genelinde eğitim durumunu incelemek, Dağlık Karabağ mültecilerin eğitim sorununu anlamamızda faydalı olacaktır. Göçmenlerin geri dönme süreleri uzadıkça bunlar için yeni sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Zira yaklaşık 17 yıldır göçmen durumunda yaşayan bu insanlar yaşamın doğal süreci içerisinde hem bir taraftan ölümler sebebiyle nispi bir azalma söz konusu iken diğer yandan yeni doğumlar sayesinde göçmen nüfusuna yeni üyeler de katılmaktadır. Göçmen olarak doğan bu çocukların geçinme, barınma gibi diğer sorunlarının yanı sıra eğitim sorunları da gündeme gelmektedir.

Resmi verilere göre Azerbaycan'da okur-yazar oranı %97-98'e ulaşmaktadır. Ancak bu yüksek oranı göçmenlerin yaşadığı bölgelerde sürdürülebilmek çok zordur; yani bunun için mevcut eğitim alt yapısı yetersiz kalmaktadır. Çünkü Azerbaycan Türklerine ait olan 616 okul, 234 çocuk yuvası, 12 teknik lise, 5 lise, 1 üniversite ve 2 fakülte Ermenilerin işgal ettikleri bölgelerde bulunmaktadır. Yaklaşık 130.000 öğrenci ve 20.000 yakın öğretmen göçmen durumundadır. Bu gün şehir ve rayonlarda (illerde) yüksek okul, 17 teknik lise, 48 teknik ortaokul, 850 okul binası ve yatakhaneleriyle 100'den çok çocuk yuvasına 7500 aile yani 50.000'den fazla göçmen yerleştirilmiştir. Bu da ülkenin eğitim sisteminde büyük problemler yaratmaktadır. Çocukların eğitim alması için 708 okul tahsis edilir. Bu okullarda 86.000 öğrenci eğitim görmekte ve 12.420 kaçkın öğretmen çalışmaktadır. Okul çağına gelmemiş çocuklar için de 1900 çocuğun eğitim alabildiği 39 çocuk yuvası açılmış ve buralarda çalışmak üzere göçmenler arasından 1200 kişi eğitmen olarak görevlendirilmiştir (Yeşilot 2006: 89).

Çadır şehirlerde kurulan geçici okulların yanı sıra vagonlarda da sağlıksız ve yetersiz eğitim yapılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca mevcut okullardaki su, elektrik, ısınma ve kanalizasyon sorunları çözülebilmemiş değildir. Göçmenlerle yapılan görüşmelerde ailelerin geçinmenin neredeyse imkânsız olduğu bir ortamda hayat sürerken çocuklarını okula gönderemedikleri gerçeği ifade edilmiştir. Çocukların okulların başlamasına rağmen %60'tan fazlasının ders araç gereçlerinin ve kitaplarının olmadığı tespit edilerek, yapılan yardımların yeterli olmadığı görülmektedir. Göçmen gençlerin bir kısmının okudukları okulun harcını vermekte zorlandıkları bilinmektedir. Ayrıca okula gitmesi gereken çocukların buldukları işlerde çalışarak ailelerinin geçimlerine yardımcı olmaya çalıştıkları gözlenmektedir (Yeşilot 2006: 89-90).

Azerbaycan yetkilileri bu sorunu çözmek için ülkede faaliyet gösteren yaklaşık 4.600 okuldan 707'sini göçmenlere ayırmıştır. Bu okullarda yaklaşık 100 bine yakın göçmen çocuğu eğitim ve öğretim görmektedir. Bu okulların bir kısmı çadır şehirlerinde bulunmaktadır. Mevcut okul ve bina sıkıntısı bu okullarda ikinci ve hatta üçüncü eğitimi zorunlu hale getirmiştir ve öğrencilerin %35'i ikinci ve üçüncü eğitimde okumaktadırlar.

Göçmenlerin eğitim sorunları sadece okul binalarından ibaret değildir. Bunun yanı sıra okul binalarının kanalizasyon, su ve elektrik gibi altyapı yetersizlikleri, dersliklerin ve okul araç-gereçlerinin eksikliği de önemli sorunlar arasındadır. Birçok bölgede okul binası eksikliği yüzünden eğitim faaliyetleri çadır ve vagon okullarda sürdürülmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan büyük maddi ve manevi baskılar altında ezilen göçmen çocukları çeşitli sebepler yüzünden düzenli olarak okula gidememektedirler. Okul binası sorununun ön plana çıkmasındaki en önemli sebeplerden birisi de mevcut okullarda göçmenlerin meskûnlaşmasıdır. Toplam 52,900 göçmen okul binalarında yaşamaktadırlar. Göçmenler içerisindeki eğitimcilerin ancak 20 bin kadarına iş bulunabilmiş geri kalan 5 bin eğitimci ve 2,500 öğretmen işsiz durumdadır (Muradov 2003: 62).

5.5. Sağlık Sorunları

Çok sağlıksız şartlarda yaşayan göçmen çocukların büyük kısmı kronik olarak rahatsızdır. Sık sık salgın hastalık tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Suyu ve kanalizasyon şebekesi olmayan yerlerde barınan bu çocuklar sık sık hasta olmaktadır. Ayrıca kış aylarında üşüterek hasta olan çocukların sayısı da oldukça fazladır. Hasta olan çocukların tedavileri yeterli sağlık personeli ve ilaç olmadığı için yapılamamaktadır. Yeterli şekilde beslenemeyen çocukların %35'inin başta anemi olmak üzere birçok hastalığa yakalandığı görülmektedir. Temiz içme suyu dahi bulunmayan bölgelerde yaşayan bu çocuklar her an ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Yeşilot 2006: 88).

Sağlık Bakanlığı ve çeşitli uluslar arası yardım kuruluşları (Türk Kızılay da dâhil) kurmuş oldukları "çadır şehirciklerinde" çadır sağlık birimleri de oluşturmuş olmalarına rağmen bütün bunlar yeterli olmamakta ve göçmenler ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Kaçkın ve mecburi göçmenler arasında var olan fiziki hastalıkların yanı sıra savaşın ve kötü yaşam koşullarının getirdiği önemli oranda psikolojik rahatsızlıklar da mevcuttur (Hatemov 2005: 147).

Yaşlarına göre göçmenlerde en fazla görülen rahatsızlıklar, Azerbaycan halkının tümü ile karşılaştırmalı olarak aşağıda verilmektedir. Tablodan anlaşılacağı gibi en önemli rahatsızlık yetersiz beslenmedir. Yetersiz beslenme ise bütün rahatsızlıkların kaynağıdır.

Tablo 5: Mültecilerin ve Mecburi Göçmenlerin Sağlık Durumu

HASTALIKLAR	GÖÇMEN DURUMU	ÜLKE ÇAPINDA
Beslenme Eksikliği	26,3	10,4
5 Yaş Altındaki Çocukların İshal Olması	23,4	15,2
6-59 Aylık Çocukların Beslenme Eksikliği	1,3	3
6-59 Aylık Çocukların Kronik Eksik Beslenmesi	30,5	21,5
Eksik Beslenen Yetişkinler	10,1	13,7
12-59 Aylık Çocukların Kansızlık Çekmeleri	46,1	43,3
Kansızlık Çeken Hamile Olmayan Kadınlar	40,7	35,5
Kansızlık Çeken Erkekler	34,4	25
1.Dereceden Guatr Hastası Olan Yetişkinler	23	9,8

Kaynak: (Oğan 2001: 446).

Göçmenler için bir diğer sorun da çocuk ölümlerinin ve özellikle de 50 yaşın üzerindeki insanlar arasındaki ölüm oranlarının artmasıdır. Göçmenlerin büyük bir kısmının önceki dönemde yaşamlarını sürdürdükleri yayla ve köy ortamından büyük şehir ve kasabalarda çok zor şartlar altında yaşamak durumunda kalmışlardır. Göçmenlerin hem çeşitli sosyal ve psikolojik baskılar altında olmaları ve hem de alışmadıkları bu yeni şartlar içerisinde özellikle de belirli bir yaşın üzerinde olanları kısa süre içerisinde yaşamlarını kaybetmeye başlamışlardır (Oğan 2001: 447).

5.6. Can Güvenliği Sorunları

Geri planda kalmışlık, unutulmuşluk ve ihmal edilmişlik hissiyatı içinde bulunan bu insanlar hem Bakü halkına hem de yerleştirdikleri bölgenin halkına karşı tavırlar almaya başlamışlardır. Şüphesiz tek işle geçimini temin edemeyen, hala çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren kaçkın ve mecburi göçmenler Azerbaycan'a sosyal-iktisadi yönden ek bir külfet getirmiştir. Çok sayıda göçmenin yaşadığı şehir merkezlerinde istenmeyen bazı olayların meydana gelmesi kaçınılmazdır. Kapıları kınılarak işgal edilen evler, hırsızlık, dilencilik vb. gibi anomik rahatsızlıklarda toplumsal olayların sayısında gözle görülen bir artış vardır. Devlet bu konuda bazı güvenlik tedbirleri alarak insanların can ve mal güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır (Yeşilot 2001: 3).

Sovyetler birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, bir yandan küreselleşen dünyanın sistemine uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da insani yaşama standartlarını sağlamak ve bunu korumak gibi zorlu bir gayret göstermek zorunda kalmışlardır. Orta Asya ülkelerinde sosyal harcamalar bütçe içinde önemli bir yer tutmasına rağmen geçiş halindeki diğer ülkeler ve BDT ülkelerine kıyasla oldukça düşüktür. Orta Asya ülkelerinde sosyal güvenlik kapsamı dışında kalanlara bir çeşit gelir yardımı yapılmakta ise de ihtiyaçlar karşılanamamaktadır. Sosyal harcamala-

rın yüksek seviyede olmaması yaşama standartlarının ve sağlık hizmetlerinde kalitenin düşmesine ve hizmet açığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. İşsizliğin çok fazla olması, negatif büyüme ve reel ücretlerdeki düşüşler geçiş ekonomisine sahip ülkelerin yaşadığı istikrar sorunudur. Ekonomideki kötü eğilimler devletin sosyal sisteme desteğini azaltmıştır (Gel 2006: 74).

Azerbaycan'da Sosyal güvenlik ağı maliyeti oldukça yüksek olup, 1994 yılı istatistiklerine göre GSMH'nin %18'ini teşkil oluşturmaktadır. Erkeklerde 16-60 yaş, bayanlarda 16-55 yaş arası çalışanlar yaş olarak kabul edilmiştir. Savunmasız gruplara verilmesi hedeflenen paralar yardımı için şu anki uygulamada belirlenen miktar, daha çok gelirli tüketiciye hitap etmektedir. Hedeflenen amaçlar doğrultusunda daha gerçekçi bir tüketim sepetinin dikkate alınması gerekmektedir. Sistem ile yaşlılar, sakatlar, çok çocuklu aileler ve işsizlerin korunması hedeflenmiştir (Gel 2006: 74).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sosyal Müdafaa Fonu 2003 yılı bütçesi; prim gelirinden 1.04 Trilyon Manat, devlet bütçesinden aktarılan miktar ise 768 milyar Manat olmak üzere toplam 1.8 trilyon Manat (367.480.000 Dolar)'dır. Bu fondan çalışanların hastalık izni, doğum izni, çocukların 3 yaşını tamamlayıncaya kadar anneye verilen izin, defnin izni gibi sosyal güvenlik hakları mevcuttur. Bunların yanında yaşlılık, sakatlık, aile reisinin ölümü, defni hamilelik ve doğum, emek gücünü kısmen kaybetme, çalışanların sağlık ve bakımları, çocuklara 3 yaşına kadar bakım ücreti gibi sosyal nitelikli ücretler ödenmektedir (Gel 2006: 74).

Gerek insani ve milli, gerekse politik gerekçelerle, Dağlık Karabağ bölgesinden göçen mültecilerinin hepsine Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan vatandaşlığı statüsünü vermiştir. Buna rağmen sayının çok olmasından dolayı Dağlık Karabağ mültecileri diğer Azerbaycan vatandaşları kadar Sosyal Güvenlik Sisteminden faydalanamamaktadır. Azerbaycan devleti bu konunun çözümünü için yeni çözümler aramaktadır.

6. Azerbaycan'ın Mülteci (Kaçkın) ve Mecburi Göçmen Politikası

Politik gözlemciler göre; Azerbaycan'da aile, akraba, klan, bölgesellik, hemşerilik ilişkileri, siyasî görüşlerin ve demokrasinin önünde gelmektedir. Bu nedenle kurumsal ve siyasî kimliğin zayıf olduğu ve devlet geleneğinin yeterince gelişmediği gözlemlenmektedir. Nitekim Haydar Aliyev'in Ermenistan kökenli Azerileri ("Garbi Azerbaycanlılar", "Yeraz", "Yerivan Azerbaycanlıları") bürokrasiye ve siyasete yerleştirdiği ve çevresinde bir güç oluşturduğu, ancak İlham Aliyev'in artık bu çevrenin desteğini tam olarak sağlayamadığı iddiaları bulunmaktadır. Söz konusu çevrenin, köy kökenli, muhafazakâr, gelenekçi ve milliyetçi bir karakter taşıdığı, buna karşın İngilizce ve Azericeyi son on yılda öğrenen İlham Aliyev'in Azerbaycan'daki Rus dillilerin desteği-

ne dayandığı ileri sürülmektedir. Azerbaycan iktidarı içerisinde beş ayrı güç grubundan söz edilmektedir:

Mesela Devlet Başkanı İlham Aliyev Grubu; Rus dilli Azerbaycanlıların temsilcisi. Bunun yanında Nahçıvan ve Batı Azerbaycanlılara dayanmaktadır. Sağlık Bakanı Ali İhsanov Grubu (Batı Azerbaycanlılara dayanmaktadır. Gümrük Komitesi Başkanı Kemalettin Haydarov Grubu Nahçıvanlılar'a dayanmaktadır. Ramiz Mehdiyev Grubu Nahçıvanlılara ve eski Komünist Parti bürokratlarına dayanmaktadır. Ekonomi Kalkınma Bakanı Ferhat Aliyev Grubu Güney Azerbaycanlılar'a ve Celalabadlılar'a dayanmaktadır. (<http://www.asam.org.tr/temp/temp125.pdf>, 13 Temmuz 2007).

Halk arasında, Gamber ve Kerimli kadar etkili olmayan Resul Guliyev'in ise muhalefet partisi lideri olarak, Azerbaycan'a girmesine izin verilmemektedir. Batı Azerbaycanlılar ve Nahçıvanlılar tarafından desteklendiği, ancak iktidarın da aynı gruba dayanması nedeniyle Guliyev'in Bakü'ye dönmesine müsaade etmediği iddia edilmektedir. Diğer yandan, Azerbaycan'ın yeni oluşmaya başlayan burjuvazisi ise devlet ve özel sektör deneyimi bulunan, Batı dünyasını bilen Guliyev'e olumlu bakmaktadır (<http://www.asam.org.tr/temp/temp125.pdf>, 13 Temmuz 2007).

Bu grupların birbiriyle çekişmesi ise ülkenin gerek iç politikası bakımından, gerekse dış politik ilişkiler bakımından güç kaybına neden olmaktadır. Bölge üzerinde stratejik ve ekonomik bakımdan planları olan Rusya ve Ermenistan bu bölünmüşlükten yararlanmaktadır. Hem yöneticiler hem halk arasındaki bu ayrışmalar, ülkede demokrasinin gelişmesini de engellemektedir. Ayrıca politik gruplaşmalar milli bir politika oluşturulmasını ve Azerbaycan'ın güçlü bir politika izlemesini zorlaştırmaktadır. Bu konunun önemini gösteren önemli olgulardan birisi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü konusudur.

Azerbaycan'ın halen en önemli sorunlarından birisi toprak bütünlüğünün sağlanamamış olmasıdır. Siyasi çekişmeler ülke topraklarının yüzde 20'sinin kaybedilmesine yol açmıştır. Azerbaycan halkı refah seviyesinin artmasından ne kadar memnunsunsa, işgal altındaki topraklar sorununun uzamasından da o kadar rahatsızdır. Halk arasında Azerbaycan Parlamentosu'nun, iktidarın ve muhalefetin bu konuya yeterince önem vermediği görüşü hâkimdir. Bu nedenle, Azerbaycan'da demokrasinin yerleşmesinin, halkın savaş taleplerini, karar alıcı noktalara doğru taşıyacağı analizlerine rastlanmaktadır. Dağlık (Yukarı) Karabağ, işgal edildiğinden beri ilk defa Azerbaycan'ın siyasi gündemine taşınmaya başlamıştır. İlham Aliyev iktidarı devlet bütçesinin yüzde 30'unun işgal edilen topraklardan kaçan mültecilere (kaçkınlara) harcadığını ve 2005 yılı içerisinde Petrol Fonu'ndan 100 milyon Doların mültecilere kaçkınlara ev yapılması için ayrıldığını açıklamıştır. Muhalefet ise bu açıklama-

manın yalan beyan olduğunu iddia etmektedir (<http://www.asam.org.tr/>, 13.7.2007).

Bu olumlu adımlara rağmen, Azerbaycan'da iktidar ve muhalefet arasında, Dağlık Karabağ mültecileri tam bir siyasi araç haline gelmiştir. İktidarın başında bulunan Devlet Başkanı İlham Aliyev, mülteciler üzerinden prim yapmaya çalışırken, özellikle seçim dönemlerinde mültecileri farklı şekillerde değerlendirmek arzusundadır. Zira burada 250 bin seçmen vardır. Muhalefet ise, tıpkı iktidar gibi mülteciler üzerinden siyaset yapmaktadır. Mültecilere 'geri dönme' sözü vermektedir. İktidar ve muhalefet siyasi çekişmeleri bir tarafa bırakmadıklarından dolayı, sorunun çözümü için somut adımlar atılmamaktadır. Bu durum ise hem halkın karşısında, hem de dış politikada Azerbaycan'ı zayıf bir durumda bırakmaktadır.

Azerbaycan Devleti, Ermenistan'dan çıkarılmış olan 50.149 aile (243.682 kişi), Orta Asya'dan gelen 9463 aile (49.239 kişi), Ahıska Türkleri olmak üzere, yaşadığı bölgeler işgal edilen toplam 146.455 aile (611.293 kişi) mecburi göçmen durumundaki Azerbaycan vatandaşının problemleriyle karşı karşıyadır. Bu insanlar; 289.641 kişi erkek, 321.652 kişi kadın, 196.480 kişi 17 yaşına kadar olan çocuklar, 126.482 kişi öğrenci, 9.000 kişi yetim ve kimsesizlerden oluşmaktadır (Yeşilot 2006: 86). Böylesine bir sosyal kriz tablosuyla karşı karşıya kalan Azerbaycan 1 milyona yakın göçmenin problemlerini çözmek üzere tedbirler almaya çalışmaktadır.

Azerbaycan Devlet Başkanı'nın "işgal edilmiş bütün rayonlardan (illlerinden) kovulmuş, şimdi kaçkın ve göçmen durumunda yaşayan vatandaşların sorunları bizim için ve şahsen benim için bir numaralı sorundur" diyerek göçmenlere Azerbaycan Devleti'nin verdiği önemi belirtmiştir (Oğan 2001: 448). Azerbaycan, göçmen sorunlarını 17 Eylül 1998 yılında kabul ettiği "Kaçkınların ve Mecburi Göçmenlerin Sorunlarının Halli Üzere Devlet Programı" ile bu konudaki politikasını "devlet programı" şeklinde hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu programa göre aşağıdaki iki öneri sunulmaktadır:

Kaçkın ve mecburi göçmenler için, bir kısmı işgalden kurtarılmış rayonlarda (illerde) ve tarım koşullarının daha uygun olduğu ve diğer iş imkânları geniş olan rayonlarda (illerde) yeni yerleşim yerleri planlanmaktadır. Bu maksatla "göçmen kasabaları" yapılarak kaçkın ve mecburi göçmenlerin bu kasabalara yerleştirilmesi düşünülmektedir.

Ayrıca kaçkın ve mecburi göçmenlerin hali hazırda yaşadıkları yerlerde fiziksel ve sosyal altyapı sorunları çözülerek işyeri imkânlarının açılması ve bu sayede kaçkın ve mecburi göçmenlerin durumlarında iyileştirmelerin yapılmasına çalışılmaktadır (Yeşilot 2006: 91).

Azerbaycan'da 2000 yılına kadar göçmenlerle ilgili uygulanan devlet politikası göçmenlerin işgal edilmiş bölgelere yakın yerlerde ve geçici barınaklarda yaşamlarını sürdürmeleri ve işgal edilmiş toprakların işgalden kurtarılmasının ardından kendi evlerine dönüşlerini kolayca sağlamak için yerleşik düzene izin verilmemiştir. İşgalin uzun sürmeyeceği varsayımından hareket eden bu görüşün 2000'li yıllara gelindiğinde geçerliliğini artık daha fazla devam ettiremeyeceği anlaşılmıştır. Zira hem işgalin ne zaman sona ereceği hususunda ortada netleşmiş bir tarih mevcut değildir. Ayrıca bu şekildeki iskân politikası ile göçmenler oldukça ağır şartlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu tarihten itibaren göçmenlerin yeni kurulacak belirli "Göçmen kasabalarında" yerleştirilmeleri planlanmaktadır (Oğan 2001: 448-449).

7. Mültecilere ve Mecburi Göçmenlere Yardım Eden Diğer Kuruluşlar

Göçmen sorunları ile ilgilenen yaklaşık 40 uluslararası "Sivil Toplum Kuruluşları" 1992-2000 yılları arasında Azerbaycan'da yaklaşık 350 milyon dolarlık bir harcama yapmışlardır. 1992 yılından itibaren aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelerle beraber yerel ve uluslararası insani yardım kuruluşları Azerbaycan'daki göçmenlere yardım etmeye başlamışlardır (Muradov 2003: 67).

Ancak uluslararası yardımların kuruluşları ve devletlerin Azerbaycan'a yeterince ve adil bir yardım yaptıklarını söylemek güçtür. The Washington Post 54 gazetesinde çıkan bir değerlendirme yazısında bu durum açıkça gözler önüne serilmiştir. ABD (ülkelerdeki demokratikleşme vs. gibi kriterlere göre) dış yardımlarını alan ülkeler sıralamasında GSYİH'ye (GDP) göre Ermenistan dünyada İsrail'den sonra ikinci sıradadır. Hâlbuki Güney Kafkasya'da nüfus açısından en kalabalık ve en fazla göçmen nüfusu barındıran ülke Azerbaycan'dır. Demokratikleşme açısından ise Azerbaycan ile Ermenistan arasında da ciddi bir farklılık bulunmamaktadır (Oğan 2001: 449).

Tablo 6: Güney Kafkasya Ülkelerine Yapılan ABD Dış Yardımları

Ülkeler	Nüfus	ABD Yardımı	Göçmen Nüfusu
Ermenistan	3.500.000	619 Milyon Dolar	Toplum içinde eritilmiştir.
Gürcistan	5.500.000	443 Milyon Dolar	300.000
Azerbaycan	7.500.000	92 Milyon Dolar	1 Milyon

Kaynak: (Oğan 2001: 450).

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal eden, yaklaşık 1 milyon insanı göçmen durumuna düşüren Ermenistan adeta ödüllendirilmiştir. Diğer yandan bütün bunların yanı sıra, Azerbaycan ABD Kongresinin 907 no'lu yaptırım kararı çıkartılmıştır. Bu nedenle Azerbaycan'a verilen yardım sadece sembolik bir rakam olarak kalmıştır. Bu

kararın Ermeni lobisinin diplomatik ve politik etkisi ile alındığı genel kabul gören bir görüştür. Bu karar ile Azerbaycan adeta cezalandırılmıştır. Diğer taraftan uluslararası kurumlardan ve ülkelerden alınan yardımların bir kısmının göçmenlere ulaşmadığı ve pazarlarda satıldığı, paylaşımın adil yapılmadığı, bazı yerel yöneticilerin göçmen nüfusunu bilerek fazla gösterip aradaki farkı kendisinin aldığı gibi iddialar Azerbaycan'ın gündeminden hiç eksik olmamaktadır. Hatta bu konuda çeşitli suçlamalarla bazı yöneticilerin mahkûmiyet aldıkları da bilinmektedir (Oğan 2001: 450).

Ayrıca son yıllarda faaliyetlerini gözle görünür bir şekilde artıran “güya yardım teşkilatı” misyoner teşkilatları (Krişnacılar, Yahova şahitleri, Hristiyanlar, Vehhabiler vb.) Azerbaycan'da yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar. Göçmenlerin özellikle gençlerin din değiştirmeleri için içinde buldukları zor şartları ve zaafalarını son derece iyi tespit ederek kullanan bu teşkilatlar, çoğu zaman başarılı da olmaktadır. Ümitsiz olan gençler kolaylıkla bu misyonerlerin etkisi altında kalmaktadırlar. Misyonerler gençlerin millî bilinç ve kimlikten yoksun olarak yetiştirmeleri için propaganda yapmaktadırlar.

Maddî yönden çok güçlü olan ve zengin kaynaklara sahip bu teşkilatların faaliyetleri devlet tarafından gereği gibi kontrol edilememektedir. Bazı gruplar ise yardım teşkilatı adıyla ülkeye girmekte ve kendi fikirlerini gençlere aşılamaktadır. Bu teşkilatlar halka açık ayinler yaparak her geçen gün katılımı artırmaktadırlar. Gençlere problemlerini ancak kendilerinin çözeceklerini söyleyen ve çok parlak bir gelecek vaat eden misyoner teşkilatları kontrol altına alınmazsa yakın gelecekte millet ve devlet hayatında bu problemin büyüyerek daha farklı bir boyut kazanması mümkündür (Yeşilot 2006: 90).

Diğer yandan Azerbaycan ile tarihi ve kültürel bağları nedeniyle, güçlü ilişkileri olan Türkiye'nin ilgisi çok önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda yıllardır bölgeye Türk Devleti olarak hiç de azımsanmayacak yardımlar yapılmıştır. Bilhassa Azeri gençlerinin Türkiye'deki üniversitelerde eğitim almaları sağlanmış; çadır, giyecek, yiyecek vb. lojistik destek verilmiştir.

Özellikle Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri oluşturulurken başta eğitim desteği olmak üzere yaptığı faaliyetler çok önemlidir. Azerbaycan'daki göçmenlerin durumunun daha da kötüleşmemesi için gerek Türkiye'de ve Türk Cumhuriyetlerinde, gerekse Batılı ülkelerde gündeme getirilmesi ve yardımların azalmadan devam etmesi beklenmektedir. Özellikle doğrudan yardımlarla yetinilmemesi ve dünya kamuoyunun ve sivil toplum örgütlerinin doğru bir şekilde bilgilendirilmesi, en önemli ve köklü beklentilerdir. Bunların dışında neler yapılması gerekir? Aşağıdaki sonuç niteliğindeki bölümde bu konu ele alınacaktır.

8. Sonuç ve Bazı Çözüm Önerileri

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte gelişen olaylar uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Günümüzde ise sadece barış sürecine girmiş olan Azeri-Ermeni sorunu yine önceliğini korumakta ve dünyanın çözümü zor sorunlarından biri olarak durmaktadır. Bazı devletlerin ve uluslararası örgütlerin tüm çabalarına rağmen çözülmemiş olan bu sorun aslında uluslararası sistemde mevcut olan belirsizliklerle de ilişkilidir. Eğer, bu sorunun çözümü için yapılan tüm girişimlerde uluslararası hukukun ilkeleri, bazı dini yakınlık gibi sübjektif nedenlerden üstün tutulmuş olsaydı, çözüme daha yakın bir noktaya hatta kesin çözüm noktasına kavuşmuş olabilirdi.

Ne var ki, bazı sübjektif gerekçelerle Rusya gibi devletlerin bölgede var olan çıkarları ve bu çıkarlarını korumak için uluslararası hukukun ilkelerinin çiğnenmesi dâhil başvurduğu her türlü girişim dikkate alınırca, sorunun çok kısa zamanda çözüme kavuşmasını beklemek biraz fazla iyimserlik olacaktır. Bütün bunlara bir de ülke içinde var olan ekonomik sıkıntılar ve geri kalmışlık gibi darboğazlar, ordunun ağır durumu ile Azerbaycan'ın Ermeni lobileri tarafından oluşturulan uluslararası arenada sahip olduğu olumsuz imajı da hesaba katıldığında durum oldukça zor görünüyor. Bu sorunun çözümünü üstlenmiş AGİT gibi örgütlerin ve bu örgüt çerçevesinde kurulmuş olan Minsk grubunun yapıları gereği bu konuda etkin faaliyet gösterememesi, sorunun çözümünün gecikmesine neden olmaktadır. En son Rusya ve AGİT'in girişimleriyle 1994 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmış ancak; bundan sonra umut verici bir gelişme olmamıştır.

Sorunun çözümü Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü, ekonomik ve sosyal gelişmesi ve dünya devletleri arasında bağımsız bir devlet olarak hak ettiği yeri tutması için hayati önem arz etmektedir. Etnik unsurlar bakımından zengin olan ve önemli jeopolitik ve doğal kaynakları nedeniyle bölgesel güçlerin gündeminde olan Azerbaycan, çok dikkatli ve güç dengelerini gözetererek hareket etmek zorundadır. Eğer bu sorunu sadece bir yükten kurtulmak amacıyla Ermenilerin istediği doğrultuda çözüme yoluna giderse, bu politika Azerbaycan'ın daha başka sorunlarla karşı karşıya kalmasıyla sonuçlanabilir.

Bu gibi nedenlerden dolayı Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu toprak bütünlüğü içinde ve uluslararası hukukun ilkelerine uygun olarak çözmeyi zorlamaktadır. Ancak Azerbaycan'ın önerdiği çözüm projelerini Ermenistan'ın kabul etmek istememesi; bununla birlikte bölgesel güçlerin ve uluslararası örgütlerin Ermenistan'ı bu tutumundan vazgeçirmek için de etki yapmamaları sorunun yakın zamanlarda çözülme olasılığını azaltmaktadır. Ermeniler böylece yapıcı olmayan tutumlarını sürdürmekte ve tam bağımsızlık istemekte ısrar etmektedir. Sorunun devam etmesi bir milyona yakın mülteci

ve zorunlu göçmeni bulunan ve ağır ekonomik şartlar altında bulunan Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarını arttırmakta ve derinleştirmektedir.

Günümüz uluslararası sisteminin temelini bir devletin toprak bütünlüğü ilkesi oluşturmaktadır. Bu ilke gereğince Azerbaycan'ın rızası olmadan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının ya da Ermenistan'la birleşmesinin hukuki geçerliliği olmayacaktır. Azerbaycan yönetiminin ise böyle bir duruma rıza göstermesi mümkün gözükmemektedir. Öte yandan, Azerbaycan Dağlık Karabağ'a ülke bütünlüğü çerçevesinde mümkün olan en yüksek özerkliği vermeye hazır olduğunu başından itibaren açıklamıştır.

Bu durumda, Dağlık Karabağ sorununa adil ve kalıcı çözüm yalnız uluslararası hukuk temelinde sağlanabilir. Bu çerçevede barışçı çözüm iki şekilde gerçekleşebilir:

Birincisi, Ermenistan yönetiminin öncelikle düşünsel değişim yaşamasıdır. Öncelikle Ermenistan yönetiminin Azerbaycan rıza göstermediği sürece sınır değişikliğinin mümkün olamayacağını ve güç kullanarak toprak kazanmanın kabul edilemez olduğunu kabul etmesi gerekir. Bunun sonucu olarak Ermenistan yönetiminin irredentist politikalarından vazgeçmesi gerekecektir. Ne var ki, Ermenistan yönetiminde böyle bir zihinsel değişim en azından şimdilik gözlenmemektedir. Mevcut zihniyetin devam etmesi halinde ufukta her hangi bir barışçı ve adil çözüm gözükmemektedir.

İkinci olarak, hakkaniyete uygun, dengeli bir barışçı çözüme ancak Batılı ülkelerin ve uluslararası örgütlerin Ermenistan yönetimine baskı uygulamasıyla ulaşılabilir. Ermenistan uluslararası hukuku ihlal ederek Azerbaycan'a saldırmış ve topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiştir. Aynı zamanda Ermenistan'ın irredentist politikası sonucunda yaklaşık bir milyon insan yurdunu terk etmek zorunda bırakılmıştır. Uygur dünyanın nazarında süre giden bu eylemin "insanlığa karşı suç" olarak değerlendirilmesi gerekir.

Öte yandan Ermenistan yönetimi bununla da kalmamakta, Cenevre Sözleşmesiyle yasaklanmış ve savaş suçu sayılmış olmasına rağmen kendi vatandaşlarını veya diasporadaki Ermeni sivil nüfusu işgal altındaki topraklara yerleştirmektedir. Bu manzara karşısında, Batılı ülkelerin Ermenistan konusunda duygusal bir zafiyetlerinin olduğu görülmektedir. Ermenistan yönetiminin uluslararası hukuka ve evrensel değerlere karşı açtığı bu savaşta, Batılı ülkelerin baskı uygulamak bir yana, adeta Ermenistan'ı ödüllendirdiği izlenimi doğmaktadır. Batılı ülkeler ve bu çerçevede Minsk Grubu eş başkanlığını yürüten devletler, sorunun çözüm noktası olarak uluslararası hukuku değil, mevcut fiilî durumu temel alma eğilimindedir. Böylece uluslararası hukuk temelinde barışın sağlanması için değil, adeta Azerbaycan'ın işgal olgusuyla

barışması için baskı uygulamaktadırlar (<http://www.asam.org.tr/> 12 Temmuz 2007).

Bu noktada mevcut duruma bakacak olursak; 1988 yılından itibaren göçmen durumuna düşürülen yaklaşık 1 milyon Azerbaycan Türkü çok ağır şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Çeşitli ülkeler ile yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarından alınan yardımlar ile yaşamlarını sürdürmeye çalışan göçmenlerin geleceğe umutla bakabilmeleri için Azerbaycan Devleti, bölgesel ve uluslararası güçler tarafından atılmış adımlar yetersiz kalmaktadır.

Azerbaycan'ın ve haliyle göçmenlerin en büyük umutları Türkiye'dir. Ancak Türkiye'nin içerisinde bulunduğu ekonomik ve özellikle reel-politik şartlar Türkiye'nin Azerbaycan göçmenleri ile yeterince ilgilenmesine olanak tanımamaktadır. Çünkü Türkiye'nin genelde Kafkasya ve daha özelde Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan gibi ülkelerle ilgili politikaları, hem Rusya hem A.B.D. hatta Avrupa Birliği tarafından dolaylı ekonomik, politik ve terörist hareketler aracılığıyla baskı altında tutmaktadırlar. Bu faktörler de göz önüne alındığında, Türkiye'nin ancak mevcut şartların içerisinde yapılabileceklerin en iyisinin yapıldığını söylemek de pek mümkün değildir. Bu konuda yapılması gerekenler ile yapılabilenler karşılaştırıldığında, mutlaka politik ve propaganda araçlarının yeterli olarak kullanıldığını söylemek zordur.

Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarını sancılı geçirmiş birçok dış tehdit, iç istikrarsızlık ve ekonomik zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Ancak bağımsızlıktan sonra on yedi yıldan fazla geçmiştir. Azerbaycan özellikle yapmış olduğu petrol ve doğal gaz anlaşmaları ile ekonomik sorunlarını çözüme yoluna girmiştir. Azerbaycan halkının sıradan kesimleri gibi göçmenler de umutlarını petrolden gelecek olan gelire bağlamışlardır. Zira yaşanan bu umutlarda petrol geliri ile hem güçlü bir ordu kurularak topraklar işgalden kurtarılacak ve hem de göçmenlere olan devlet yardımı artacaktır. Ancak halkın bu umutları da giderek tükenmektedir. Zira elde edilecek gelirlerin halkın bu kesimlerine yansıtılmayacağı endişeleri gittikçe güçlenmektedir. Yani bu süreçte Azerbaycan'ın kendi ülkesi içindeki demokrasiyi geliştirmesi ve gelir dengesizliği ve insan hakları ile ilgili problemleri de çözmesi önemli bir aşama olacaktır.

Her şeye rağmen bu gün Azerbaycan ve Ermenistan için Dağlık Karabağ sorununun çözümü doğrultusunda en uygun yöntem, barışçıl yöntemlerdir. Onun içindir ki, bu sorunun çözülmesi için yapılabilecek her türlü diplomatik girişimler uygulanmaya konmalıdır. En son çare olarak tabii ki, savaşa başvurulması kaçınılmaz olabilir. Çünkü Dağlık Karabağ ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan bir milyon mülteci gibi sorunları bulunan bir ülkenin gelişmesi mümkün değildir. Azerbaycan'ın dünyanın uygar ve gelişmiş devletlere-

rasında yer almasını engelleyen iki sorunun, yani Dağlık Karabağ ve ekonomik sorunların mümkün olan en kısa zamanda çözülmesi gerekmektedir.

Mültecilerin ve mecburi göçmenlerin evlerine dönebilme umutları her geçen gün biraz daha azalırken, artık on yedi yılı çoktan aşmış olan bu zaman dilimi içerisinde göçmenlere yardım eden yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarının da sayısında giderek bir azalma görülmektedir. Azerbaycan halkının her ferdi gibi göçmenlerin de en büyük dileği; Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklarının kendilerine verilmesi ve en temel insan haklarından olan; “kendi evleri ile kendi yurtlarında yaşama” haklarının geri iade edilmesidir.

Dış yardımların giderek azaldığı ve umutların giderek tükendiği bir ortamda 20 yüzyıldan 21. Yüzyıla miras kalan bir insanlık dramı yaşayan Azerbaycan Türklerine yardım elini uzatmak Azerbaycan hükümetinin vatandaşlarına olan tabii vazifesi, uluslararası kurumların insanlık adına olan borcu, Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarihi bir sorumluluğu ve Türk milletinin ise bir kardeşlik görevidir.

Kaynaklar

- Abdullayev, Asger (1998). *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Siyasi Tecavüzkarlığı, XIX. Asrın Sonu XX. Asr.* Bakü: Elm Neşriyat.
- Akkayan, Taylan (1979). *Göç ve Değişim.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Aslan, Ahmet (1991). *Dar Geçit Azerbaycan'ın Demokrasi Yolundaki Çilesi.* Ankara: Yeni Düşünce Yay.
- Aslanlı, Araz (2001). “Tarihten Günümüzde Karabağ Sorunu”. *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı 7 (İlkbahar):* 393-430
- Beşiroğlu, İntikam (2001). “19–20 Yüzyıllarda Ermenistan'daki Azeri Türklerinin Göç Ettirilmesi ve Soykırım Gerçekliği”. *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayı 7 (İlkbahar):* 454-468
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği (1997). *Dünya Mülteciliğinin Durumu 1997–1998.* Ankara: Bir İnsanlık Sorunu Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği Yay.
- Budak, Mustafa (1995). “Osmanlı-Rus İlişkilerine Kafkasya”. *Avrasya Etütleri* 4: 1995: 111.
- _____ (1996). “Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası”. *Kafkas Araştırmaları* II. 109-139.
- Gel, Fethi Ahmet (2006). *Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Türkiye İlişkileri.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Gezgin, Fikret (1994). *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay.

- Gürel, Şükrü S.(1992). “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”. *Anadolu Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47: 181-185.
- Hatemov, Vügar (2005). Dağlık Karabağ Problemi Doğrultusunda Azerbaycan’da “Kaçkın” Göçünün Doğurduğu Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Problemler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Muradov, Vügar (2003). *1988–1994 Yılları Arasında Dağlık Karabağ Olayları ve Azerbaycan’daki Göçmenlerin Durumu*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Oğan, Sinan (2001). “Yüzyılın Dramı-Azerbaycan’da Göçmen (Kaçkın) Sorunu”. *Avrasya Dosyası. Azerbaycan Özel Sayı 7* (İlkbahar): 431-453
- Öke, Mim Kemal (1991). *Ermeni Sorunu 1914-1923*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Semedzade, Ziyad (1995). *Dağlık Karabağ. Na’malum Hakikatlar*. Bakü: Vatan Neşriyatı.
- Taşkıran, Cemalettin (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Türsan, Nurettin vd. (1992). *Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığı ve Karabağ Olayları*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Yerasimos, Stefanos (1995). *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*. 2. Baskı. Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yay.
- Yeşilot, Okan (2006). “Karabağ Savaşının Sessiz ve Mağdur Tanıkları”. *Manas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi* 15: 85-92.
- <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=45&yazi=1097>
- <http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=az&sid=MTIyMTA2MTA4MTIzNjA2Ng>
- <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=41&yazi=466>
- www.president.az/azerbaijan/khojali/dosce
- <http://www.asam.org.tr/temp/temp125.pdf>
- <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=88>
- http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=953

The Socio-Economic Problems of The Nagorno Karabakh Emigrants

Osman Özkul*
Hüseyin Vermez**

Abstract: The aim of this research is to analyze the socio-economic problems of the Nagorno Karabakh community after they became refugees by being coerced into emigration. The topic of the research is the problem of “asylum-seeking” and “forced emigration”, which started at the end of the 1980s. This paper first gives an account of the forced emigrations which occurred in the 19th century in order to provide a general framework of the topic. That is why the discussion begins with the refugee problem in Azerbaijan and focuses on and analyzes the effects of the problem on socio-economic life from a historical viewpoint. The paper then attempts to explain how the plans concerning the estrangement of Azerbaijanis from their national identity and the apportionment of Azerbaijani territory were systematized through the Armenian question.

Key Words: Nagorno Karabakh Emigrants, Azerbaijan, Armenia, Forced Emigration, Forced Emigrant, Socio-Economic Problems.

*Sakarya University, Department of Sociology / SAKARYA
oozkul@sakarya.edu.tr

**Sakarya University, Institute of Social Sciences / SAKARYA
huseyinvermez@yahoo.com

Социально-экономические проблемы азербайджанской Республики

Манукян
Евгений

Резюме: Целью данного исследования является анализ социально-экономических проблем населения Нагорного Карабаха, возникших после вынужденной с 1989 года эмиграции. Тема данной работы связана с проблемой «беженцев» и «насильственного переселения», возникших в конце 80-ых годов XX столетия. Однако без освещения насильственных переселений в ходе исторического процесса с конца XIX века, историческая картина была бы неполной. Исходя из этого показаны основные факторы влияния переселения на социально-экономическую жизнь и исторические перспективы, начиная с проблемы возникновения беженцев в Азербайджане. Далее сделана попытка анализа насильственной потери азербайджанцами национальной идентичности, а также систематической связи планов раздела азербайджанской территории с армянским вопросом.

Ключевые Слова: Беженцы Нагорного Карабаха, Азербайджан, Армения, Насильственное Переселение, Беженец (Переселенец), Социально-Экономические Проблемы.

* Университет Сакарья, кафедра социологии / Сакарья
oozkul@sakarya.edu.tr

** huseyinvermez@yahoo.com